

ПРО ТИХ, ХТО В ДОРОЗІ: ХУДОЖНІ ЕКЗИСТЕНЦІАЛИ «30 ВІРШІВ ПРО ЛЮБОВ І ЗАЛІЗНИЦЮ» СЕРГІЯ ЖАДАНА

Гальчук Оксана Василівна,
*доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри світової літератури
Київського університету імені Бориса Грінченка
o.halchuk@kubg.edu.ua
orcid.org/0000-0002-3676-7356*

Стаття присвячена специфіці оприявлення екзистенційних мотивів у поетичній книзі Сергія Жадана «30 віршів про любов і залізницю» (2023). **Мета** студії – окреслити зміст художніх екзистенціалів книги – досягається в перебігу дослідження основних мотивів і їхньої кореляції з екзистенціалами «буття», «смерть», «самотність», «любов», «вибір» тощо; означення авторської інтерпретації топосу пам'яті в контексті проблематики індивідуальної та поколінневої ідентичності; з'ясування ролі біблійного інтертексту і «залізничної» поетики в художньому просторі книги Жадана. Основними **методами** дослідження є рецептивний, інтертекстуальний, метод філологічного аналізу.

У **результаті** дослідження доведено, що в «30 віршах про любов і залізницю» питомі для творчості Жадана мотиви «подорож без мети» (Т. Гундорова) і відчуття «бездомності» набувають семантики «подорож для віднайдення “Я” індивідуального і національного». Центральні топоси збірки (місто, залізничний вокзал, вагон) постають авторськими варіантами топосів випробування любові до Батьківщини, жінки, природи і Слова; місцем вибору, зустрічей і втеч як подолання чи пошуку самотності, прихистку від смерті тощо. Визначено, що характерною ознакою збірки Жадана є «залізнична поетика» в поєднанні з мотивами філософської, громадянської та інтимної лірики в межах одного твору; біблійна інтертекстуальність; художня інтерпретація колективного й автобіографічного досвіду в образах-метафорах екзистенційних ситуацій і станів.

Висновки. «30 віршів про любов і залізницю» засвідчують творчу динаміку Жадана-поета, де повномасштабна війна як нова екзистенційна реальність стає «оптикою» авторської інтерпретації нових значень «пам'яті», «дороги», «залізниці» і сучасника-«пасажира», для якого подорож перетворюється на проходження ініціації.

Ключові слова: Сергій Жадан, екзистенційні мотиви, художні топоси, «залізнична» поетика, біблійний інтертекст, ідентичність.

ABOUT THOSE ON THE ROAD: ARTISTIC EXISTENTIAL IN SERHIY ZHADAN'S 30 POEMS ABOUT LOVE AND THE RAILROAD

Halchuk Oksana Vasylivna,
*Doctor of Philological Sciences, Professor,
Professor at the World Literature Department
Boris Grinchenko Kyiv University
o.halchuk@kubg.edu.ua
orcid.org/0000-0002-3676-7356*

The article is devoted to specifics of the manifestation of existential motifs in Serhiy Zhadan's poetry book *30 Poems about Love and the Railroad* (2023). The study **purpose** to outline the content of the artistic existential of this book. To pursue this goal, the article analyzes the key motifs and their correlation with the existential of being, death, loneliness, love, choice, etc.; reveals the author's interpretations of the topos of memory in the context of individual and generational identity; and clarifies the role of biblical intertext and *railway* poetics in the artistic space of Zhadan's book. The main research **methods** are receptive, intertextual, and philological analysis.

The **results** of the analyses indicate that in *30 Poems about Love and the Railroad*, one can observe the poet's creative dynamics. The traditional motifs of "a journey without a goal" (T. Gundorova) and the feeling of "homelessness" acquire the semantics of a journey to find the individual and national identity. The central topoi of the collection are the city, the railway station, and the carriage. They appear as the author's variants of places where the lyrical character's love for the Motherland, the women, nature, and the creative Word is tested. They are also topoi of boundary situations, where choices are made in meetings and escapes as a way of overcoming or searching for loneliness, protecting from death, etc.

The study **concludes** that existential motifs are revealed in all the poems, which synthesize elements of philosophical, civic, and intimate lyrics within one work. The biblical intertextuality is dominated by this book. It is organic for the embodiment by the collective and autobiographical experience in images-metaphors of existential situations and states. The specialty role in the book belongs to the so-called railway poetics. These demonstrate Zhadan's creative dynamics. For the poet the comprehension of a full-scale war as a new existential reality becomes a source of new meanings for the concepts of memory, road, railway, and an optic in interpreting the image of a contemporary "passenger" for whom traveling by railway is an initiation.

Key words: Serhiy Zhadan, existential motifs, artistic topoi, *railway* poetics, biblical intertext, identity.

1. Вступ

Як і в «Саду божественних пісень» чи в «Байках Харківських» Григорія Сковороди, у поетичній збірці Сергія Жадана 30 творів. І хоча здається, що, випереджуючи цікавість читача, автор сам зазначає в титулуванні книги її тематику, до якої не раз звертався у власній творчості, зміст «30 віршів про любов і залізницю» охоплює широкий спектр питань буття сучасника-«пасажира» у його житті-мандрівці. Тож метафоричним «садом» Жадана постають залізничні станції і вокзали, де ліричні персонажі осягають проблеми життя і смерті, пошуку сенсу буття, самотності, вибору тощо.

Мета цього дослідження полягає у визначенні художньої репрезентації екзистенціалів поетичної книги Жадана. Задля досягнення мети необхідно застосувати **методи** філологічного та порівняльного (зокрема, рецептивного, інтертекстуального) аналізу і вирішити такі **завдання**: окреслити ключові художні топоси «30 віршів про любов і залізницю» і їхню кореляцію з екзистенціалами «буття», «смерть», «самотність», «любов», «вибір» тощо; проаналізувати авторську інтерпретацію топосу пам'яті в контексті проблематики індивідуальної і поколіннєвої ідентичності; з'ясувати роль біблійного інтертексту і «залізничної» поезики в художньому просторі книги. У такому ракурсі книга Жадана ще не розглядалась, що аргументує **актуальність** цієї студії.

Поетична книга «30 віршів про любов і залізницю» ще не була **об'єктом** спеціального наукового аналізу. Проте сам **предмет** дослідження – екзистенціальне у творчості Жадана – завдяки працям І. Боднар-Терещенка, Т. Гундорової, Л. Литвин, М. Реутової та ін. став чи не хрестоматійним визначенням щодо специфіки художнього мислення письменника. Темі дороги і залізниці зокрема у творах Жадана присвятили свої дослідження В. Нестеренко, О. Шаф.

Як і в «Цитатнику», де автор запропонував вибрані вірші «для коханців і коханок», у «30 віршах про любов і залізницю» Жадан вдається до принципу тематичної вибіркості щодо власних творів різних років, формуючи в такий спосіб текстуальний масив зі спільною «залізничною» поезикою, щоб запросити читача до постмодерної гри впізнавання в топосах залізниці чи/і вокзалу обрисів сучасного світу.

Основне положення цієї студії ґрунтується на переконанні, що книга «30 віршів про любов і залізницю» є свідченням творчої динаміки Жадана, де повномасштабна війна як нова екзистенційна реальність стає певною «оптикою» в інтерпретації питомих для його поезії художніх топосів «пам'ять», «подорож», «залізниця». Це стосується і вперше опублікованих творів, і віршів з оприлюднених раніше збірок, які в новому контексті «приростають» додатковою семантикою чи набувають несподіваної конотації. У результаті масштабується проблематика поезій, інтимна

чи громадянська тематика яких поєднується з філософською. А вся книга може сприйматись поетичним коментарем до екзистенції українця під час російсько-української війни.

2. Дорога через війну: хронотоп війни як екзистенційна ситуація

«30 віршів про любов і залізницю» відкриваються твором «*Все як було*», якому за опри-
явленням основних мотивів всієї книги – пам'яті, міста, дороги – можна відвести роль про-
грамового. Лейтмотивом є мотив пам'яті. Він окреслюється вже в першому рядку часовою
категорією минулого («*Все, як було*»), далі відлунює в анафорах «*я пам'ятаю...*», фіксується
в порівнянні «*Пам'ять прописана стисло, мов нарис*», а потім визначає роль міста як певної
точки зародження і концентрації спогадів («*Пам'ять, яка починалася тут*»), щоб у фіналі
виявитись у філософській рефлексії «*Я пам'ятаю більше, ніж треба*». Цей мотив розгорта-
ється на тлі амбівалентного міста (саме про такий тип міста у творчості Жадана висновувалось
у дослідженні О. Коваленко (Коваленко, 2010)), із яким пов'язана ціла гама почуттів лірич-
ного персонажа, де ностальгія за власною молодістю переплітається з об'єктивною картиною
соціальних реалій, у яких безсумнівно вгадуються названі поетом часові маркери *вісімдеся-
тих і дев'яностих*: «*привиди бідності і свободи*», «*дивні слова на позначення злості*», «*місто,
в якому сняться жахіття*», «*хроніка, значена криміналом*», «*кілька будівель барачного типу*»
(Жадан, 2023: 10–11). Та попри часову і просторову конкретизацію (як *яголи харківських кому-
налок*), топос міста тяжіє до символіки втраченого раю завдяки біблійним алюзіям «*початок
часів*», «*час говорити і час помирати*», «*хліб наш щоденний*» (Жадан, 2023: 10–11). Осердям
цього міста-метафори є вокзал – «місто в місті». Цей мікротопос «розпадається» на окремі
фрагменти, зсотані із зорових («*товарних вагонів літня протяжність*», «*п'ята коля, третій
перон*») і звукових («*залізничний нічний перестук*») образів, завдяки яким створюється ефект
фізичного руху. Але домінантним усе ж є рух ментальний, позаяк саме вокзал стає місцем
зродження спогадів. Цей мотив репрезентований низкою образів, що, як і топос міста, корелю-
ють зі сферою інфернального: «*демони споминів і сновидінь*», «*лиця із загубленого негативу*».
Алюзію потойбічного царства посилює метафора публіки привокзальної, «*що переходить зі
світла в тінь*» (Жадан, 2023: 11). Таким чином, вокзал – місце початку і кінця, а залізничні
атрибути – матеріалізований слід людського буття: «*і все, що лишається після тебе, – п'ята
коля, третій перон*» (Жадан, 2023: 11).

Мотив пам'яті в книзі Жадана має вимір індивідуально-автобіографічного і колективного.
Останній пов'язаний з осмисленням простору України, суспільства, історії і хронотопу війни
в трагічному і символічному ракурсах. Так, у вірші «*Що ти будеш згадувати про ці часи?*»
ліричний персонаж звертається до персоніфікованого образу України з проханням згадувати
усіх своїх неідеальних синів («*навіть якщо не зможеш згадати наших імен / і якщо тебе
завжди дратував колір наших знамен, / мова наших освідчень, / біографії наших святих, /
кількість у наших будинках зброї, вина і книг*» (Жадан, 2023: 51)), адже вони свідомі власних
вчинків в ім'я Батьківщини: «*Без тебе нічого не буде, хочеш чи ні. / Наші серця, як підводні
міни, стоять в глибині, / Згадуй кожну з утеч, згадуй кожну з атак – / Скільки зможеш, хоча
б до смерті, хоча би так*» (Жадан, 2023: 52).

Як і в збірках попередніх років, і зокрема в «Житті Марії» (2015), Жадан фокусується на укра-
їнському фронті – Сході України, пов'язуючи в тугий мотивний вузол «пам'ять» і «війну»,
діалогізуючи і на рівні мікротопосів. Так, у книзі «Життя Марії» є вірш «Прифронтове місто
напередодні Різдва», де мотив смерті розгортається в межах цього сакрального хронотопу.
У «30 віршах про любов і залізницю» – це твір «*Як це діється тут, на Сході?*», який сприй-
маємо рецепцією Антоничевого «Різдва» як авторського міфу про народження Христа. Звідси
і церковно-християнська образність у несподіваних порівняннях, як-от «*везуть на ярмарок
сушену рибу, мов моці святих, що померли за віру*» (Жадан, 2023: 57), і в традиційних моти-
вах: «*ягнят, народжених проти ночі, / гріють жіночими кожухами*», «*сходить над ярмарком*

перша зірка) (Жадан, 2023: 57–58]. Так, у жаданівському «Сході» синтезуються Схід як відповідник Віфлєса і Схід України, оприявлений у мікротопосах Азовського моря і Осколу («Бог народжується щороку / саме тут – в заплавах Осколу» (Жадан, 2023: 57)), вугілля («Рибалок хрипка пізня говірка / пахне вугіллям від залізниці» (Жадан, 2023: 60)). Частиною національного ландшафту завдяки цікавій деталі (вишиванці) стає і Христос: «Ісус на іконі сумирний вранці, / мовить слова – печальні, нагорні. / Комір у нього на вишиванці / темніє, ніби шрам на горлі» (Жадан, 2023: 59). Тому простір українського Сходу тлумачиться фронтиром зі своєю духовною аурую, неспішним ритмом життя, яке мусить продовжуватись. Цей імператив Жадан формулює подібно до побажань, які звучать у щедрівках: «Діти мають триматися дому. / Худоба має добре родити» (Жадан, 2023: 60). Зауважимо, що в раннього Жадана є вірш «Богдан-Ігор» (1995), де, вдаючись до стилізації, поет осмислює творчу особистість Антонича: «І цей напівгіркий мед, / прозора і ядуча слина – / по всьому. Березнева глина, / розмиті фарби, рух планет / і довгі описи прикмет / Отця і Сина». Отже, у вірші «Як це відбувається тут, на Сході?» отримують подальший розвиток, по-перше, «текст Антонича» у творчості Жадана, по-друге, тема «переміщення центру тяжіння України на Схід» (Гундорова, 2023).

Аналогічно і у вірші-спогаді «Пам'ятаю, були дерева», де топос «тут, на кордоні» і мотив пам'яті формують тему українського Сходу як втраченого раю: «Пам'ятаю, була країна, / Просторузолота середина». Жадан змальовує свій «інший рай» («Тут, на кордоні, все інакше. / Важке сузір'ями небо наше. / Земля влітку натруджено дише. / І темніє раніше» (Жадан, 2023: 62)) і позначає символічну точку відліку «коли все це скінчилось». Не ословлюючи топосу війни, він, проте, вказує на час «Був серпень» і завдяки образам «відчуття залізниці» і «локомотиви» створює передчуття вимушеної подорожі. Таким чином, «Пам'ятаю, були дерева» є прикладом сугестивної лірики, де увиразнюється відчуття втрати, розірваного зв'язку з минулим.

«Екзистенційне відчуття війни», про яке писала Л. Литвин, аналізуючи книгу «Життя Марії» (Литвин, 2016: 368), не тільки стає частиною образу світу «30 віршів про любов і залізницю», а й оптикою для інтерпретації написаних раніше, що інспірує їхній трагічний зміст. Так, екзистенційний мотив смерті у вірші 2011 року «Південно-західна залізниця» сприймається в новому контексті оприявленням топосу повномасштабної війни. Це щемкий майже містичний діалог під стукіт коліс двох друзів, один із яких везе тіло іншого, «чорного хіміка з Лозової», додому. Завдяки біографічному тексту розкривається образ схильного до авантюри рішучого чоловіка-маргінала, який виживав у складні часи. Але тепер звучить голос філософа, який пізнав істинну суть речей. Питання, чи «страшно з того боку», актуалізує мотив пам'яті, що «волочиться, мов парашут». Жадан інтерпретує його за міфологічною традицією: «Ходиш і забуваєш минуле. / Забуваєш – і не можеш забути» (Жадан, 2023: 21). Тому залізничний вагон стає місцем переходу, таким собі човном Харона, яким ліричний персонаж прямує в потойбіччя, де смерть «як оця провідниця – / для неї це просто чесна робота» (Жадан, 2023: 22). Прохання, із якими він звертається до друга, нагадують заповіт: «Так що вези мене, брат, додому»; «Скажи тій жінці, що вміла любити, / нехай виходить з печалі своєї. / Все, що я міг для неї зробити, – / це померти подалі від неї»; «поговори зі мною, братка» (Жадан, 2023: 22–23). В образі співрозмовника прочитується теза К. Ясперса про неможливість досягнути власну екзистенцію без розуміння Іншого: відкриваючи нове у своєму другові й осмислюючи феномен смерті, він усвідомлює: спогади – це єдине, що залишається з людиною і по людині, складаючи зміст її як особистості: «Все, що ти встиг запам'ятати, / все, що побачити довелося, / живе по смерті, ніби волосся» (Жадан, 2023: 23). Якщо поряд із цим твором поставити раніше опубліковану поезію «Знайомі поховали сина минулої зими...», де залишаються питання, на які б поет хотів би отримати відповіді («За кого він воював? – питаю. / Не знаємо, – кажуть, – за кого він воював. / За когось воював, – кажуть, а за кого – не розбереш. / Яка тепер різниця, кажуть, – хіба це щось змінює, вешті-решт?»), то в «Південно-західній залізниці» ліричний

персонаж, називаючи у символічному заповіті найдорожче – рідний дім, кохання, дружбу, свідомий, що йому захищати.

Свого часу О. Шаф слушно зауважувала, що у творчості Жадана «мікропростір вокзалу, ширше – залізниці <...> є моделлю соціуму, символом його тимчасовості, нестабільності, випадковості» (Шаф, 11). У «30 віршах...» залізнична образність поряд із екзистенційним хронотопом війни доповнюється новими семантичними відтінками. Так, у вірші *«Її п'ятнадцять і вона торгує квітами на вокзалі»* з місця, де лірична героїня має нехитру торгівлю, вокзал перетворюється на символічний хронотоп осягнення основоположних для світовідчуття значень простору і часу. Її рідне місто поміж териконів (*«кисень за шахтами солодкий від сонця та ягід»*) – це простір, за який *«хочеться чіплятись зубами»*, а час – війна, образним втіленням якої є образи могили старшого брата (*«ніхто не приносить квіти на могилу її старшому брату»*) і маршрутів потягів: *«військові йдуть на Схід, військові йдуть на Захід»* (Жадан, 2023: 15). Парадоксально, але саме війна відкриває ліричній героїні дві, на перший погляд, контрверсійні думки. Перша стосується її екзистенційної самотності, коли *«ніхто не зупиняється в її місті. / Ніхто не хоче забрати її з собою»* (Жадан, 2023: 15). Друга – необхідності усвідомити, що це твій дім, і іншого не може бути: *«для любові, виявляється, / достатньо цього вокзалу старого і літньої порожньої панорами»* (Жадан, 2023: 15). Юний вік ліричної героїні і переживання нею стану відчуження вписані в афористичне порівняння, що ословлює ідею вірша: *«Крізь сон чути, як у темряві формується батьківщина, / ніби хребет у підлітка з інтернату»* (Жадан, 2023: 15). Характерний для жаданівської творчості образ-метафора інтернату відіграє тут важливу роль характеристики цілого покоління, яке зростає, переживаючи травматичний досвід війни: *«Формується її пам'ять, формується її втіха. / В цьому місті народились всі, кого вона знає. / Засинаючи, вона згадує кожного, хто звідси поїхав. / Коли згадувати більше немає кого, вона засинає»* (Жадан, 2023: 16).

Топос війни оприявлює мотив циклічності часу і повторення історичної ситуації у вірші *«Все як сто років тому»*: *«Війна триває сторіччя і триватиме ще віками», «військо виповнює тишу вагонну»*. Залізничний вокзал опиняється в центрі коловороту як точка об'єднання (*«Тримає разом вокзальна покрівля людей цієї країни»*) і захисту (*«ховаються всю ніч на вокзалі, наче в церкві старій за облоги»*). Отже, узагальнює автор, *«Знову історія країни твориться вздовж залізниці»* (Жадан, 2023: 24). Залізниця, – слушно зауважує В. Нестеренко, «провокує транзитний стан людини, в той час як вокзал, хоча і не рятує від демонів транзитності, проте дає особистості тимчасовий прихисток. Варто відзначити, що цей транзитний стан стосується як людського життя, так і більш масштабних явищ, в тому числі історії держави» (Нестеренко, 2019: 56). Мотив життя-подорожі, упродовж якої трапляються зустрічі, що дають нові знання про світ і відкривають «подорожуючому» самого себе у вірші «Все як сто років тому» употужнюють образи провідників, які опинилась поряд із проповідниками: *«Пильно дивляться тобі в обличчя проповідники з провідниками»* (Жадан, 2023: 24). І тих, і інших (символічно, що, аналізуючи творчість Жадана, А. Васьковська назвала поета «Проповідником з харківської Месопотамії» (Васьковська, 2014)) можна назвати масками автоліричного персонажа і традиційними образами його лірики, у яких художньо поєднались досвід колективного і досвіду автобіографічного.

Тема війни і вимушених переселенців (її Жадан розробляв у віршах «Неприкаяні, як пірати...», «Чого не побачиш на цих вокзалах», «Наші діти, Маріє, ростуть ніби трава», «Візьми лише найважливіше. Візьми листи...» у книзі «Життя Марії») отримує подальший розвиток у «30 віршах про любов і залізницю». Зокрема, у творах «Чекають вечора люди, схожі на равликів» і «Я бачив, як ти записуєш чужі адреси», «Прийде весна, говорили вони», які, вважаємо, утворюють поетичну трилогію. У першому відтворена трагедія перших тижнів повномасштабної російсько-української війни (*«упокореного часу шаленців і втікачів»*), коли

мільйони жінок із дітьми перетинали кордон у пошуках безпеки. Поет називає їх *«впертими равликами беззахисної Європи»*, які *«гірко сплять на вокзалах, так глибоко»* (Жадан, 2023: 65). Отже, вокзал – це місце *«вигнання»*, а дорога *«важка, коли несеш на спині свій дім і своє минуле»* (Жадан, 2023: 65). Говорячи про покинутий *«равликами»* дім, поет знову акцентує на важливості родинної пам'яті: *«Завжди пам'ятати розташування меблів у батьківському домі. / Ховати в кишені ключі, як засушену квітку»* (Жадан, 2023: 65). Адже без неї неможливий погляд у майбутнє, яке наснажується вірою, що неодмінно повернешся в рідний дім.

Лірична героїня поезії *«Я бачив, як ти записуєш чужі адреси»* – волонтерка, яка допомагає дітям *«на шляху зі сходу на захід»* (Жадан, 2023: 44). Вона є втіленням і архетипу Матері, яка захищає, але у сучасний спосіб (*«непомітно вкладаєш до теплих школярських ранців бомби й ікони, / що створюють надійний захист»*), і Мудрої Старої, що дає цінні знання (*«розшифровуєш назви рослин і станцій, / що трапляються їм на шляху»*). Її особлива роль визначається в координатах мотиву пам'яті: *«і лише ти одна про них усіх пам'ятаєш, / тому що й вони усі пам'ятають лише про тебе»* (Жадан, 2023: 45). Тоді як вірш *«Прийде весна, говорили вони»*, попри те, що написаний 2009 року, у новому поетичному контексті може сприйматись оповіддю про сподівання тих, хто вже опинився в точці тимчасової зупинки на шляху *«зі сходу на захід»*. Очікування весни – це очікування закінчення війни, мирного життя, яке, проте, поки що залишається мрією: *«Коли вони обіймались вві сні, / в їхньому ліжку, на їхній війні / чути було, як летять птахи, / падаючи в сніги»* (Жадан, 2023: 43). До групи віршів із лейтмотивом *«вимушена подорож як втеча від війни»* належить і твір *«Довго стоять на залізничній платформі»*. Алюзійний образ війни творять мотиви розлуки, розгубленості (*«Не знають – розбігатись їм чи стояти далі...»*), епітет *чорне небо*, образи біженців, яких поет називає вигнанцями. Знову зринає паралель із біблійною міфологією вигнання з раю: *«і доки є можливість бодай чимось поділитись – / лишається цілуватись на цій платформі, / разом із десятками таких само вигнанців, / тих, хто хоче бодай чимось поділитись, бодай щось по собі лишити»* (Жадан, 2023: 79). А залізнична платформа тут – це точка, звідки починається *«вигнання»* і водночас місце, що символізуватиме в майбутньому повернення додому. Тобто міфологічний топос початку і кінця.

Отже, війна як екзистенційний хронотоп ставить ліричного персонажа перед вибором моделі поведінки, перевіряє його почуття і уявлення про життя і смерть. Прояви власного *«Я»* в цих ситуаціях становлять сутнісну характеристику сучасника-«пасажира», для якого життя як подорож залізницею стає проходженням ініціації. Отже, його головне завдання – не тільки і не стільки вижити, а залишитись при цьому людиною, а отже, бачити красу природи, цінувати кохання, прагнути відобразити це в різноманітних формах творчості.

3. Світ у вікні потяга: філософські мотиви «30 віршів про любов і залізницю»

Жаданівський *«пасажир»* – це і маска ліричного персонажа-філософа, який спостерігає за світом, дивлячись у вікно потяга. Так, *«залізнична»* поетика (*«станційне плетиво предметів», «вокзальні вежі», «потяги товарні», «коліїники на сортувальній», «сигнали локомотивів», «поштові багажі»*) вірша *«Я пам'ятаю голоси»* надає цьому зразкові філософської лірики (дослідники зараховують цей вірш до числа *«поетичних акварелей»*) (Бойцун, Мухаметзянова, 2013)) особливого звучання: роздуми про швидкоплинність людського життя і непередбачуваність його фіналу візуалізуються в картину перебування на вокзалі, де всі ми – транзитні пасажери. Або ж пасажери потяга (*«Коли потяг нареши в'їхав у гори»*), поведінка яких є певною моделлю людського буття, де для одних цінним є матеріальне (*«випрягли з торби гіркі наливки і ковтали дими устами самими...»*), для інших – духовне (*«І одна діставала в диму, що здійнявся, / словники з безнадійними коментарями, / і гортала їх, доки потяг спинявся / під станційними тихими ліхтарями»*) (Жадан, 2023: 40)).

Як і у вірші *«Все як сто років тому»*, мотив циклічності є спільним для творів *«Небо з холодним світлом своїм»*, і *«І хоча все це вже бачив»*. Усвідомлення невідворотності того, що

має відбутись, оприявлюється в традиційних мотивах змін пір року («*Переповім тобі, як проросте, / голос нічний зимових станцій / і з нами станеться лише те, / що не може не статись*» (Жадан, 2023: 26)), які поєднуються із «залізничною» образністю. Попри розуміння, що немає нічого нового під зорями, ліричний персонаж усе ж не втрачає здатності відкривати світ – відчувати як вперше і як вперше бачити красу природи.

У вірші «*Різаний лінорит залізничного*» меланхолійний настрій ліричного персонажа відбитий в образі осені («*Довгий початок хиткого і звичного входження в осінь тих, кому нічого більше втрачати, тих, хто зумів*», «*Осінь, яка приростає водоймами*») і запасної колії, які асоціюються з уповільненням чи припиненням руху, згасанням енергії. Аналогічно і в поезії 2008 року «*Радість – це те, що дається з боєм*», де вибудовується антитеза «море-рух – відчеплений вагон-стагнація». У вірші домінує питома для неоромантизму мариністська образність: радість як синонім «свободи» асоціюється з досвідом моряка, який гнатиме «*втомлені китові зграї від пляжів Японії до Аляски*». Щоправда, несподіване порівняння впольованого кита зі збитим аеростатом («*І чорні кити, рвучись на свободу, / не вірячи, що їх можна дістати, / падатимуть із небес у воду, / наче підбиті аеростати*» (Жадан, 2023: 30)) надає «радісті» ірреального змісту. Її антитеза – теперішнє ліричного персонажа, де з-поміж іншого й «залізнична» буденність: «*А поки я сплю на залізній шконці, / і гріюсь вночі у вагонах з вугіллям, / і граю в трамваях на губній гармоніці*» (Жадан, 2023: 32).

Прообразом вершини світової гори, із якої можна оглянути простір із характерними елементами («*пізні гудки*», «*оголошення на сортувальній*», «*ліхтар... помаранчевий*»), стає пагорб над залізничною станцією у вірші «*З цього пагорба видно доми*». Порівняймо: у поезії «Дитяча залізниця» 2002 року, де автор розмірковує про час, у якому відчуваєш себе сиротою, є аналогічний образ: «*І з пагорбу, де закінчувалось місто, / видно було залізницю, / якою добирались додому робітники*». Натомість у вірші «*З цього пагорба видно доми*» Жадан визначає зв'язок між здатністю ліричного персонажа піднятися на вершину пагорба і досягнути цей світ: «*Тому, хто сходить щороку на схил, / тому, хто в тумані рахує цистерни, / наповнені мороком, стане сил / слухати ці залізничні майстерні*» (Жадан, 2023: 33). Екзистенційний мотив абсурдності світу оприявлюється в образах, які корелюють із семантикою порожнечі, занедбаності, невлаштованості: кинуті напередодні зимівлі будинки, протяги, латані до холодів покрівлі. Та завдяки біблійним алюзіям тернового вінка («*теплі біблійні рослини терни*»), неопалимої купини («*терни сухі і неопалимі*»), місця, де Мойсей одержав кам'яні скрижалі («*світить вогнем прикордонний Синай*»), створення людини («*тло наше, зроблене з каменю й глини*») текст перетворюється на космогонічний і антропологічний міфи з апологією кохання, яке оновлює і дає надію на майбутнє: «*Тут, де вреїтні зійшлися ми. / Все спочатку, як реченні в книзі. / Вийти на пагорби із зими, / розрізняючи смуток в утісі*» (Жадан, 2023: 34).

По-іншому тлумачиться метафора зими у вірші «*Люди самотні*» з ключовим екзистенціалом самотності. Осмислюючи відчуженість людей, ліричний персонаж мріє про час, коли «*їм важливо буде збиратися разом*» (Жадан, 2023: 61). І такою порою вважає зиму: «*І хай цю пору вони називають, скажімо, зимою*». Так із традиційної для фольклору інтерпретації зими як пори року, пов'язаної з випробуванням холодом, голодом і смертю, вона перекодовується в час, коли потреба в теплі людського спілкування не менша, а, можливо, і більша, ніж потреба тепла фізичного. Станові самотності протиставляється надія: «*Доки тут ще діється щось незвичайне, / Доки я сам бодай чимось тут володію, / Треба їм дати що-небудь радісне і печальне. / Радісне і печальне. Скажімо, надію*» (Жадан, 2023: 61).

Відому міфему надії, яка помирає останньою, Жадан проєктує на бажання ліричного персонажа поділитись із людьми тим, що, на його думку, необхідне для подолання самотності. Наприклад, творчість. Цікаво, що, говорячи про її містерію (вірш «*Щось там було – в місці, якого немає*»), Жадан також моделює особливий, інфернальний, простір, де зароджується

поезія: *«Десь там був початок. Початок слів. Початок рядка»* (Жадан, 2023: 12). *«Там»* у вірші – це утопія у її первісному значенні, тобто «місце, якого немає», це *«пустота»*, *«місце провалу, посеред пам'яті»*. Момент народження поезії збігається зі станом ліричного персонажа, який спровокований, з одного боку, гострим осягненням краси природи, а з іншого боку, болісним переживанням розставання, *«коли люди одне від одного назавжди йдуть»* (Жадан, 2023: 13). В усвідомленні залежності від цього стану – *«І тепер щороку музиш згадувати початки весни»* – відголосок модерністського мотиву поета – бранця Краси, який має дар ослобити світ, особливо коли інші ще не знають *«слів на означення самотності, самоти»*. Екзистенціал «самота» інтерпретується як загальне самовідчуття людства, де тільки митець може віднайти слова для його вираження. У цьому вірші цікавою є динаміка космогонічної міфології, до якої не раз звертався Жадан у своїй творчості (див. Вишницька, 2016): пейзажні мотиви поет унаочнює образами, пов'язаними з архетипом води, акцентуючи в такий спосіб на семантиці генези: *«тепло від ріки»*, *«вікна в тумані»*, *«дух сутінків»*, *«озерна тиша»*.

4. Екзистенціал «кохання» в «залізничній» поетиці книги

Порятунком від самотності для ліричного персонажа стає і кохання. У поетичній книзі Жадана це почуття інтерпретується складним, часом суперечливим і болісним почуттям (*«Краще б снився міст за вікном»*), але його сила здатна долати відстань і час, дати надію в здавалося б абсолютно безнадійній ситуації і виявити те, що насправді цінне для людини (*«Вони навіть можуть жити в різних містах»*): *«Тому що для нього найгіршим з усіх терзань, / миттю, коли починались усі його біди, / завжди було проваджати її на нічний вокзал, / до останнього сподіваючись, що вона не поїде»* (Жадан, 2023: 55). Тема кохання є магістральною у вірші *«Що нам відомо насправді про ніжність?»*. Автор веде мову про парадоксальність цього почуття і готовність жертвувати собою заради іншого. Зауважимо, що якщо у вірші *«З цього пагорба видно доми»* в образі прикордонного Синаю маємо просторову конкретизацію сходу України, то в цьому творі – часову. Рік початку російсько-української війни і мікротопос залізниці позначають оксиморонну ситуацію на доказ сили кохання: *«працювати залізничником в місті, / де немає давно залізниці / і вокзал розбомбили ще в чотирнадцятому»* (Жадан, 2023: 37).

Про глибоке, до відчаю щемке бажання бути з коханою жінкою, заради неї зробити все можливе і навіть неможливе на кшталт дива, яке здійснив Христос, перетворивши воду на вино (*«Я готовий позбавити місто керування / і на портвейн перетворювати озерну воду, / лиш би вона, згадуючи про моє існування, / писала мені листи про життя і погоду»*) (Жадан, 2023: 46)), говорить ліричний персонаж вірша *«І жінка з чорним, як земля, волоссям»*. Він нічого не вимагає натомість. Тільки б кохана була. Символічною кульмінацією його почуттів є вірш *«Хай ніколи не застудиться твоє ніжне горло»*. У цій стилізації молитви анафори *«Хай ніколи...»* і *«Буду...»* посилюють мотиви прохання і обіцянки, які мають стати певним оберегом для коханої: *«Тому хай тебе гріє чиєсь турботи вино почате, / хай наповнює ніжність твою неухважну мову: / діти навчатимуться любові, коли будуть її вивчати – / зрозумілу, неперекладну, серпневу, зимову»* (Жадан, 2023: 50). Про важливість духовно-емоційного зв'язку поет веде мову у вірші *«Я з нею й познайомився цілком випадково, у чужому місті»*. Він переконаний, що кохання надихає на життя і творчість: *«Від чого залежить стукіт її черевиків, / її переможний сміх і точні цитати? / Все так чи інакше залежить від чоловіка, / який щоночі примушує її плакати і читати»* (Жадан, 2023: 72).

Завдяки біблійному інтертексту в побудованому як звернення до Бога вірші *«Перекажеш іншим своїми словами»* маємо досить поширений у поезії Жадана зразок «авторської варіації літературного псалма» (Гаврилюк, 2017). Проте в розмові з Господом поет займає позицію не прохача, а радше дискусанта, який відстоює право людей проживати свої непрості любові (а отже, дотримуватись християнського постулату любові) і захищати їх у будь-який спосіб:

«Це наша любов, господи, ми в ній як подорожні. / Спробуй її відібрати – побачиш, на що ми спроможні» (Жадан, 2023: 17). У такому розумінні любові, що близьке до трансцендентно-релігійного, означається її роль онтологічної суті буття, центру світобудови. Осмислюючи екзистенціаль любові, поет висновує, що це єдине, що надихає жити і боротись навіть тоді, коли вже чути «сурму останнього дня»: «Хай ця сурма останнього дня, яка нас кличе, / буде піснею для тих, для кого життя далі звучить таємнице, / буде мотивом тих, хто боронить чортову ніжність...» (Жадан, 2023: 19). Аналогічно і в поезії «**І вже коли ти спиш, починається сніг**», де кохання тлумачиться такою ж потужною силою, як і природна стихія: «Сніг входить до міста так, як під шкіру входить любов» (Жадан, 2023: 68). Ліричний персонаж, навіть усвідомлюючи, що кохання – це і рай, і пекло, закликає триматись за це почуття: «Радій цій чорній любові у власному тілі. / Незважаючи ні на що. / Всупереч усьому» (Жадан, 2023: 71).

Якщо інтимний наратив ліричного персонажа Жадана голосний, розпачливий, часом різкий, то про свою любов до Батьківщини він говорить не пафосно, а по-філософськи розважливо («**Вагітна жінка, схожа на книгу з продовженням**»), співмірюючи її з любов'ю до міста («Місто нині схоже на любовну записку»), жінки («Я люблю, коли ти прокидаєшся і говориш, і коли голосом окреслюєш тишу»), Бога («Нам добре думати про нього, що він існує»). Усі ці любові творять образ позначеного особливою красою авторового світу, який він приймає цілковито, повторюючи давню істину: «Нам добре там, де ми народились» (Жадан, 2023: 77). Тож навіть коли в заключному в книзі вірші «**Я залишаю це дивне місто**» він говорить, що покидає це місто, як і намагається забути «цю дивну жінку», але глибокий слід, залишений нею у його душі, не дасть забути ні її («В її листах стільки турботи, / стільки любові, стільки отрути. / І спробуй її після цього забути» (Жадан, 2023: 82)), ні місто. Таким чином, маємо параболічну структуру поетичної книги Жадана: розпочавши з «Все як було», де окреслюється образ міста, з вокзалу якого читач розпочинає мандрівку подіями, почуттями, пам'яттю, побаченими і відчутими під час війни, у кінці він знову опиниться там із думкою про нову подорож. Аби обов'язково повернутись...

І наостанок ще раз про кількість творів у збірці. Зміст авторської передмови «**З голови поїзда**» переконує, що маємо ще один ліричний, філософський, подекуди іронічний роздум Жадана про «любов і залізницю». Це радше есей, де є і «залізнична» метафора нашого життя («все наше життя перетікає поміж станціями та вокзалами й складається з очікувань та пересадок» (Жадан, 2023: 6–7)), і визначення ролі залізниці в подоланні екзистенційної самотності («відстань роз'єднує нас, робить самотніми й покинутими, але для тих, хто має терпіння і мету, існує залізниця» (Жадан, 2023: 5)) і відчуження громадян («сталевими нитками прошиває країну, скріплюючи її й тримаючи разом» (Жадан, 2023: 7)), і пітетика вокзалу, де, зупинившись у мандрівці життям-залізницею, «пасажири» не втрачає надії знайти кохання («Вокзал як місце прощання й відлучення, але так само місце зустрічей і повернень – зрозуміло, що тинь великої любові присутня на кожній порядній залізничній станції» (Жадан, 2023: 7)). Тобто означений весь мотивний простір поетичної книги, до мандрівки якою запрошує автор.

5. Висновки

У перебігу аналізу поезії Жадана виявлено, що, завдяки художнім топосам, як-от *дорога* (залізниця), *вокзал* (і мікротопос *вагон*), увиразнюються основні екзистенційні мотиви книги: людське буття як рух у пошуку власної самості; осягнення власної екзистенції можливе лише за наближення до розуміння «Іншого» та ін.

У «30 віршах про любов і залізницю» «Я» індивідуальне і «Я» колективне формуються і «перевіряються» у просторі залізниці. Отже, місто, залізничний вокзал як «місто в місті», вагон постають авторськими варіантами місць випробування любові до Батьківщини, жінки, природи і Слова; місцем вибору, зустрічей і втеч як подолання чи пошуку самотності, осмисленням життя і смерті. Ліричні персонажі Жадана опиняються у ситуації помежів'я, коли постає

питання вибору між справжнім і несправжнім буттям. А отже, питоми для творчості Жадана мотиви «подорож без мети» (Т. Гундорова) і відчуття «бездомності» набувають у «30 віршах про любов і залізницю» семантики «подорож для віднайдення “Я” індивідуального і національного». А повномасштабна війна як нова екзистенційна реальність стає «оптикою» авторської інтерпретації нових значень «пам'яті», «дороги», «залізниці» і сучасника-«пасажира», для якого подорож «залізницею» – це проходження ініціації.

Визначено, що характерною ознакою збірки Жадана є поєднання мотивів філософської, громадянської та інтимної лірики в межах одного твору; біблійна інтертекстуальність; художня інтерпретація колективного і автобіографічного досвіду в образах-метафорах екзистенційних ситуацій і станів, вписані в «залізничну поетику».

Література:

1. Бойцун І., Мухаметзянова М. Міські акварелі Сергія Жадана. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Філологічні науки*. 2013. № 2(261). С. 5–10. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/vluf_2013_2\(2\)_3](http://nbuv.gov.ua/UJRN/vluf_2013_2(2)_3) (дата звернення: 10.09.2023).
2. Васьковська А. Сергій Жадан – проповідник із харківської Месопотамії. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/entertainment/2014/10/141028_book_2014_rea_der_review_zhadan (дата звернення: 07.09.2023).
3. Вишницька Ю. Міфологічні сценарії в сучасному художньому та публіцистичному дискурсах. Київ : Київ. ун-т імені Бориса Грінченка, 2016. 616 с.
4. Гаврилюк Н. Літературний псалом: Сергій Жадан. *Слово і час*. 2017. № 7. С. 31–35.
5. Гундорова Т. Постмодерна бездомність. *Постчорнобильська бібліотека: український літературний постмодерн*. Київ : Критика. 2005. С. 159–177.
6. Гундорова Т. Прощання з СРСР: східноукраїнський транзит. *Критика*. 2023. № 1–2. С. 29–35.
7. Жадан С. 30 віршів про любов і залізницю. Львів : Видавництво Старого Лева, 2023. 88 с.
8. Коваленко О. Мотив дороги (рух і процесуальність) у поезії Сергія Жадана (на матеріалі збірки «Цитатник»). *Магістеріум. Літературознавчі студії*. Випуск 38. 2010. С. 90–93.
9. Литвин Л. Збірка С. Жадана «Життя Марії»: Марійний дискурс. *Молодий вчений*. 2016. № 12 (39). С. 366–370.
10. Нестеренко В. Залізниця та вокзал як урбаністичні концепти у творчості С. Жадана. *Вісник Харківського національного університету імені Каразіна*. 2019. Вип. 60. С. 52–59.
11. Реутова М. Екзистенційні мотиви збірки поезії Сергія Жадана «Життя Марії». *Актуальні проблеми української літератури і фольклору*. 2019. №2. С. 112–123.
12. Шаф О. Мотив мандрів у творчості Сергія Жадана в контексті «маскуліної безпритульності». *Тайни художнього тексту (до проблеми поетики тексту)*. 2012. Вип. 14. С. 91–98. URL: http://hbuv.gov.ua/UJRN/Tknt_2012_14_14 (дата звернення: 07.10.2023).

References:

1. Boitsun, I., Mukhametzyanova, M. (2013). Miski akvareli Serhiia Zhadana [Urban watercolors by Serhiy Zhadan]. *Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Filolohichni nauky*. № 2(261). S. 5–10. Retrieved from: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/vluf_2013_2\(2\)_3](http://nbuv.gov.ua/UJRN/vluf_2013_2(2)_3) [in Ukrainian].
2. Vaskovska, A. Serhii Zhadan – propovidnyk iz kharkivskoi Mesopotamii. [Serhiy Zhadan is a preacher from Kharkiv Mesopotamia]. Retrieved from: https://www.bbc.com/ukrainian/entertainment/2014/10/141028_book_2014_rea_der_review_zhadan [in Ukrainian].
3. Vyshnytska, Yu. (2016). Mifolohichni stsenarii v suchasnomu khudozhnomu ta publitsystychnomu dyskursakh [Mythological scenarios in modern artistic and journalistic discourses]. Kyiv: Kyiv. un-t imeni Borysa Hrinchenka. 616 s. [in Ukrainian].
4. Havryliuk, N. (2017). Literaturnyi psalom: Serhii Zhadan [Literary Psalm: Serhiy Zhadan]. *Slovo i chas*. № 7. S. 31–35 [in Ukrainian].
5. Hundorova, T. (2005). Postmoderna bezdomnist. *Postchornobylyska biblioteka: ukrainskyi literaturnyi postmodern* [Postmodern homelessness]. Kyiv: Krytyka. S. 159–177 [In Ukrainian].
6. Hundorova, T. (2023). Proshchannia z SRSR: skhidnoukrainskyi tranzyt [Farewell to the USSR: Eastern Ukrainian transit]. *Krytyka*. № 1–2. S. 29–35.
7. Zhadan, S. (2023). 30 virshiv pro liubov i zaliznytsiu [30 poems about Love and Railway]. Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva. 88 s. [in Ukrainian].
8. Kovalenko, O. (2010). Motyv dorohy (rukh i protsesualnist) u poezii Serhiia Zhadana (na materialy zbirky «Tsyatnyk») [The motif of the road (movement and processuality) in the poetry of Serhiy Zhadan (based

- on the material of the collection “Cytatnyk”]. *Magisterium. Literaturoznavchi studii*. Vypusk 38. S. 90–93. [in Ukrainian].
9. Lytvyn, L. (2016). *Zbirka S. Zhadana «Zhyttia Marii»: Mariinyi dyskurs*. [Collection of S. Zhadan «Life of Mary»: Marian discourse]. *Molodyi vchenyi*. № 12(39). S. 366–370 [in Ukrainian].
 10. Nesterenko, V. (2019). *Zaliznytsia ta vokzal yak urbanistychni kontsepty u tvorchosti S. Zhadana* [The railway and station as urban in the work of S. Zhadan]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni Karazina*. Vyp. 60. S. 52–59 [in Ukrainian].
 11. Reutova, M. (2019). *Ekzystentsiini motyvy zbirky poezii Serhiia Zhadana «Zhyttia Marii»* [Existential motifs of Serhiy Zhadan’s poetry collection “Life of Mary”]. *Aktualni problemy ukrainskoi literatury i folkloru*. № 2. S. 112–123 [in Ukrainian].
 12. Shaf, O. (2012). *Motyv mandriv u tvorchosti Serhiia Zhadana v konteksti «maskulinnoi bezprytulnosti»* [Motive of Travel in S. Zhadan’s Works in the Context of masculine homelessness]. *Tainy khudozhnogo tekstu (do problemy poetyky tekstu)*. Vyp. 14. S. 91–98. Retrieved from: http://hbu.gov.ua/UJRN/Tknt_2012_14_14 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 16.10.2023
The article was received 16 October 2023